

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine flere tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

AARBØGER

FØR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE.

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1902.

II. RÆKKE.

17. BIND.

KJØBENHAVN.

I COMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHADEL.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

INDHOLD AF AARGANGEN

1902.

	Side
A. Thiset: Nogle Bemærkninger om dansk Heraldik i Fortid og Nutid	1
J. B. Løffler og M. Mackeprang: Har Kalundborg Kirke haft Murkrone og Skyttegang?	37
Aage Mathiesen: Oplysninger om middelalderlige Fæstningstaarne	45
J. Kornerup: Om St. Ibs Kirke i Roskilde og dens Vægmalier.	69
K. Kroman: Nogle Bemærkninger om Bronzelurerne i Nationalmusæet i Kjøbenhavn	79
Carl Neergaard: En gammel Gaard i Nyborg	119
Axel Olrik: Om Ragnarok	157
Carl Neergaard: Thinghøie og Thingdysser	292

Til Bindet hører 1 Tavle, og i Texten er der indsat følgende Afbildninger:

- S. 8—10, 14—16, 22, 29, 34: Danske Sigiller og Vaabenskjolde.
- S. 29: Det heraldiske Søblad.
- S. 40—41: Taarngavl i Kalundborg Kirke.
- S. 45, 48—53: Korsør Slots Taarn.
- S. 55—61: Tranebjerg Kirkes Taarn.
- S. 62—65, 68: Gaasetaarnet ved Vordingborg.
- S. 121, 136, 150, 154: Korsbrødregaarden i Nyborg.
- S. 294: Et Thingsted, efter Olaus Magnus' Historia.
- S. 304, 309, 312: Kort over Herreder i Danmark, med Angivelse af Thinghøienes, Galgehøienes og Landsbyernes Beliggenhed.

Tavlen er udført af Pacht & Crone.

EN GAMMEL GAARD I NYBORG.

VED

CARL NEERGAARD.

Trods de mange Ildebrande, som navnlig i 18. Aarh. ere overgaaede Nyborg¹, har Byen ikke fuldstændig mistet det gammeldags Præg. Af offentlige Bygninger staa endnu den gotiske Vor Frue Kirke, fremdeles større Partier af Slottet, som i den foreliggende Skikkelse væsentlig er Chr. III's Værk, og de fra Midten af det 17. Aarh. hidrørende tre Bygninger, Landporten, Jomfrutaarnet og Hovedvagten. Ogsaa ældre Privathuse træffes hist og her. Ligeoverfor Vor Frue Kirke ligger Præstegaarden, hvis hvælvede Kjælder og to Stokværk høie Munkestens-Mure med Spor af gamle Vinduesaabninger angive den opfort i den senere Middelalder. Fra samme Tid hidrører den med 4 spidsbuede Krydshvælvinger overdækkede Kjælder i det nymodens Hus paa Hjørnet af Korsgade og Torvet. Mulig har det »Stenhus«, hvortil Kjældereren engang har hørt, været en af Byens gamle Gildegaarde². Et Stykke derfra træffer man i Korsgade et lille, to Stokværk høit Bindingsværkshus med knægtbygget Facade; i Slotsgade er et andet lignende, men større og rigere udstyret (Borgmester Mads Lerches Gaard), fra 1601³, og ved

¹ Foruden den store Brand 11-12/9 1797, da den halve By gik op i Luerne, omtales i 18. Aarh. Ildebrande 4-5/12 1740, Febr. 1755, 4-5/2 1756 (Skaden ansloges til 24,000 Rdlr.), 7/8 1776, 16/9 1791 og 2/8 1796.

² Senere rummede denne Gaard Byens Apotek, kjøbt hertil af Abraham Ridiger, efter at han 20/5 1670 havde faaet Privilegium paa »at anrette og holde et Apotek i Nyborg« (H. Rørdam: Apotekervæsenets Oprindelse og Udvikling [1899], S. 100).

³ Personahist. Tidsskr. IV S. 36 og Trap: Danmark, 3. Udg. III S. 603.

Huset Kongegade Nr. 4 dannes Bagsiden endnu af det oprindelige Bindingsværk, bygget Aar 1633. Her er det Renæssancen, der træder en i Møde. Endelig staa som Prøve paa det 18. Aarh.'s og Begyndelsen af det 19. Aarh.'s solide, men stilfattede Bindingsværksgaarde nogle Eiendomme i Skippergade, Vægtergade, Mellemgade o. a. St.

Mærkeligere end alle disse Privathuse, som hvert kun bære Vidne om en enkelt Stilperiode, er dog den store Eien- dom paa Hjørnet af Adelgade og Korsbrødregade (Matr. Nr. 296). Den fortæller om vidt forskellige Tidens Bygningskikke.

Stiller man sig som Kunstneren, der har tegnet det her gjen- givne Billede af Hjørnegaarden (Fig. 1), har man midt foran sig et middelalderligt, af Munketegl opført »Stenhus« (nu overkalket), med Gavl ud mod Adelgade og med den ene Side løbende langs Korsbrødregade parallelt med Vor Frue Kirke — Kamgavlen paa Kirkens sydlige Sideskib sees længst tilvenstre i Billedet. Men dette Stenhus's Gavl- trekant ud mod Adelgade er i Chr. IV's Stil. Fra Stenhuset udgaaer tilhøire (ud mod Adelgade) under en ret Vinkel en to-etages Fløi med grundmuret Facade og svungen Renæs- sancegavl. Dette Parti er opført af smaa Mursten, og over Porten læses Aarst. 1614. Til venstre seer man i Forlængelse af Stenhuset et kort Bygningsparti med samme Ydermurs- høide og Tagreisning som Stenhuset, men ogsaa opført af smaa Mursten; mellem de to Stokværks Vinduer er anbragt en Inscription og Aarst. 1650, der spænder over hele Facaden. Ind mod Naboeiendommen — den middelalderlige Præste- gaard, som sees bagest i Billedet — er dette Stykke Hus afsluttet med en kamtakket Gavl.

Denne store Tidsforskjel mellem ældste og yngste Led af Hjørneeiendommen har særligt Krav paa Opmærksomhed. Thi noget lignende gjenfindes ikke ved ret mange gamle Kjøb- stadhuse i Landet. Ogsaa Gaardens Historie er heller ikke almindelig. En nærmere Redegjørelse for den skal da i det følgende gives. Dog standses Beskrivelsen ved Midten af det

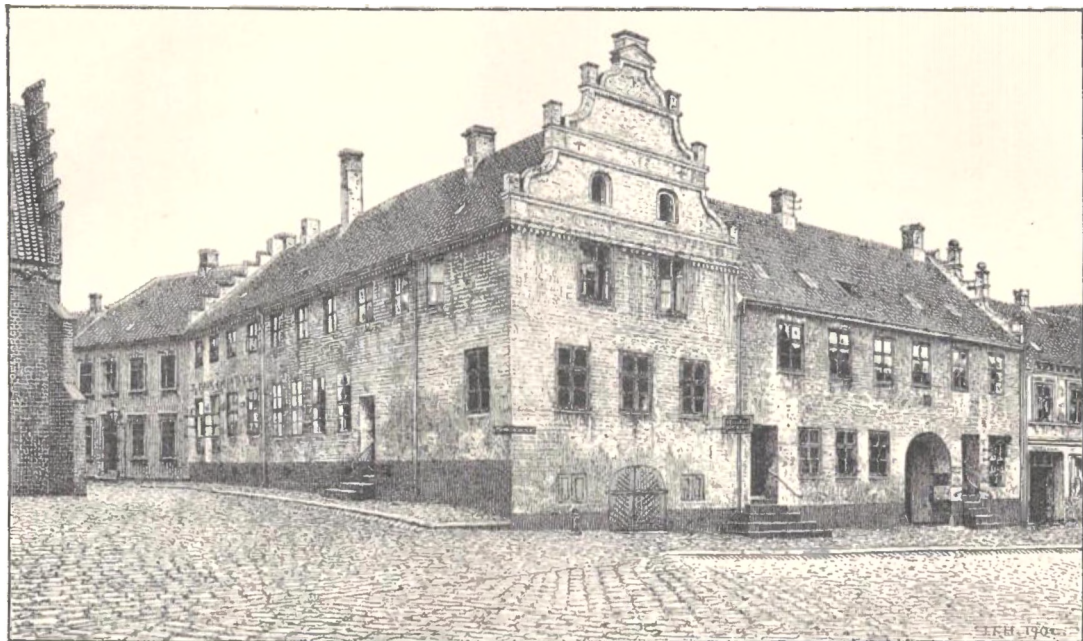

Fig. 1.

17. Aarh., da Bygningen i det væsentlige havde faaet sin nuværende Skikkelse¹.

I. Stenhuset. Undersøgelse af Traditionen.

For at udfinde Stenhusets Oprindelse og ældste Bestemmelse maa der søges ad lange Veie.

Nyborg indtog i Middelalderen en noget mere fremtrædende Plads end nu til Dags. Som Midtpunktet i det gamle danske Rige var den det Sted, hvor Danehoffet, Middelalderens Rigsforsamling, afholdtes. Slottet stod dengang i fuldt Flor. Af Kirker fandtes foruden Vor Frue Kirke, der som forannævnt er opført i den gotiske Periode, mindst to. I Helgetofte stod den ved Aar 1175 byggede Gammel Kirke, der afbrændtes i Grevens Feide 1534², og af lignende Alder var Kirken i Hjulby, der nedlagt 1555 først i Aaret 1883 har faaet sin Afloser. Til Slottet har der mulig hørt et Kapel — ved Slottets Udvidelse under Chr. III fik det i hvert Fald en Kirke. Endelig havde Byen flere Gilder, saaledes et St. Knuds Gilde³, et St. Gjertruds Gilde⁴ og et Kalente Gilde⁵.

¹ Hovedresultatet af nærværende Artikel er med faa Linier af mig meddelt i Trap: Danmark, 3. Udg. III.

² Navnet Helge Kirke, under hvilket denne Kirke ofte anføres i topografiske Skrifter, synes ikke at være gammelt. I ældre Dokumenter hedder den »den gamle kircke« (saaledes 1451 og 1521, i Ældste danske Archivreg. IV S. 205) eller »Gammelkirke« (1528, i Hofman: Fundationer V S. 432 og 535).

³ St. Knuds Gildet kjendes kun af dets Segl, hvoraf Aftryk findes støbt paa Klokken i Stenstrup Kirke (Sunds Hrd.), fra 1504 (se Aarb. f. nord. Oldk. 1885, S. 27 og C. Nyrop: Danske middelalderlige Gildesegl [1899], S. 12 og 14).

⁴ St. Gjertruds Gildet nævnes bl. a. i et Brev af 15/6 1572, hvorved Fr. II henlagde Gods, som havde hørt til Gildet, til Vor Frue Kirke i Nyborg (Hofman: Fundat. og Gavebreve V S. 471).

⁵ 8/4 1555 bestemte Chr. III, at det Gods, som tidligere var givet til Kalentegildet i Nyborg for Messer og anden Gudstjeneste, der nu var nedlagt, fremtidig skulde bestyres af Kirkeværgerne

Ogsaa med et Kloster har man i Regelen udstyret Nyborg. Da dette enstemmig angives at have staaet i Kvarteret syd for Vor Frue Kirke — altsaa just dér, hvor Stenhuset ligger —, skal Sagen her nærmere undersøges.

Hovedkilden vedrørende dette formentlige Kloster er en kortfattet Indberetning om Nyborg i ældre Tid, afgivet af Sognepræsten Aar 1623 til Ole Worm¹. Heri hedder det bl. a., at foruden Vor Frue Kirke, en Skole og et Klokketaarn lod Dronning Margrethe »sønden for Vor Frue Kirke bygge et Kloster, kaldet Korsbrødre-Gaard; thi de derværende Brødre bare et blaat Kors paa deres venstre Bryst. De tre grundmurede Huse, som dette Kloster bestod af, ere endnu til; det ene gav Kong Christian den Tredie Cantzler Johan Friis, det mellemste gav han til en Toldergaard, og i det tredie boer Sognepræsten.«

Præsten, som har nedskrevet dette, navngiver sig ikke, men formentlig har det været Hr. Jesper Hansen Stampe. Han blev 1597 kaldet til Kapellan i Nyborg og 1623 til Sognepræst; som saadan virkede han indtil sin Død 1641². Formanden i Embedet, Hans Sørensen Veile, kan det ikke have været, da han allerede døde 1622³. Jesper Stampe synes at være født i Nyborg. Men i hvert Fald ligger der mellem hans Udnævnelse til Kapellan i Byen og Katholicismens Ophør ikke to Menneskealdre. Man skulde derfor paa Forhaand være ret tilbøielig til at skænke hans Ord Tiltro,

sinstds., som skulde anvende den aarlige Rente deraf til Kirkens og Skolens Behov (Rørdam: Kirkelove I S. 423). Gildegaarden laa i Nørregade. 1546 nævnes en Jord i Nyborg, »som ligger i den nørre Gade østen næst Calentehuset« (Erslev-Møllerup: Danske Kancelliregistr 1535—50, S. 312); ²¹/₆ 1551 overlod Kongen »en Gaard i Nørregade i Nyborg, kaldet den store Calentegaard« til Mikkel Brockenhuus (Kancelliets Brevbøger 1551—55, S. 48).

¹ Suhms Saml. til den danske Hist. I Bd. 1. H. S. 73.

² Wiberg: Præstehist. II S. 465 og 468. Jvfr. Personalhist. Tidsskr. V S. 324.

³ Personalhist. Tidsskr. V S. 323.

hvad da ogsaa forhen almindelig er skeet¹. Saaledes har Resen i sit haandskrevne Atlas fra ca. 1677 følgende kortfattede Notits: »Sogne-Præstens Residentz har fordem Tid været et Closter.« 1774 skriver H. de Hofman i Danske Atlas VI Bd. (S. 764): »Om Catholske Clostere i Nyborg findes intet i Donationer og Gave-Breve, som ere fra Undergang conserverede, dog skal Sogne-Præstens Residence paa Kirke-Gaarden dertil fordem have været bygt, da den og endnu har Navn af Brødrene, som der vare, og efter gamle Folks Sigelse har der været en Gang under Jorden mellem Etatz-Raad Schmidts² og Post-Stations Gaarden³, som Raadmand og Postmester Faber for ungefær 80 Aar siden har ladet opfylde«⁴. Fyldigere lyder det hos Daugaard, som i sit Værk om de danske Klostre, fra 1830 (S. 310), anfører, at »Dronning Margrethe skal, efter at have overvundet Kong Albrecht, have bygget et Kloster S. for Kirken (o: Vor Frue Kirke). Det kaldtes Korsbrødregaard; thi Munkene bare et blaat Kors paa deres venstre Bryst.« Omtrent under denne Form fremtræder saa Beretningen om Nyborg-Klosteret hos de følgende Tidens Topografer. Her skal navnlig henvises til en større Avisartikel af Fr. Crone⁵ og til den af O. Stagge-

¹ Se dog Kr. Erslev: Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlæggelse [1882], S. 495.

² Etatsraad Schmidts Gaard er den her omhandlede Hjørneggaard. Denne solgtes nemlig 1748 til daværende Kancelliraad, Postmester og Tolder Chrf. O. Schmidt, † 1779 som Etatsraad og Eier af Herregaarden Hellerup i Vindinge Hrd.

³ Post-Stations Gaarden er det skraaes over for Hjørneggaarden liggende nuv. Hotel Postgaarden, paa Hjørnet af Kongegade og Kirkestræde. Paa Hotellets Facade læses: »Kongelig Post-Stations Gaard A°. 1800« (Gaarden brændte nemlig 1797).

⁴ Sagnet om denne underjordiske Gang lever endnu. Kun hedder det nu, at den gik fra Hjørneggaarden over til Herregaarden Holckenhavn.

⁵ »En gammel Bygning«, i Nationaltideude ^{12/11} 1884 (Morgen), ogsaa trykt i Nyborg Avis ^{19/11} og ^{20/11} 1884. Jvfr. Fr. Crone: Saml. til Nyborg Kjøbstads, Fæstnings, Slots og Lehns Hist. (3 haandskrevne Folioprotokoller i Nyborg Bys Arkiv, fra 1887).

meier udgivne Beskrivelse af Byen¹. Begge disse Forfattere henføre Klosteret til Johanniterordenen og give den det noget besynderlige Navn »Korsbrødregaards Kloster«. Staggemeier tilføier, at Nyborg-Klosteret rimeligvis har været en Aflægger af Johanniterklosteret St. Hans i Odense.

Om man nu virkelig saa trygt som disse Forfattere kunde stole paa Jesper Stampes Beretning, vilde Nyborg-Stenhusets ældste Historie være let at give. Thi Stenhuset er, som det længere fremme skal sees, identisk med den mellemste af de 3 af Jesper Stampe omtalte »Klosterbygninger«, den som senere blev Toldergaard. Indberetningens Rigtighed forudsat, vilde man altsaa her paa eengang faa Oplysning om, hvem der har ladet Huset opføre, naar det er skeet og i hvilket Øiemed.

En kritisk Betragtning af Præsteberetningen vil imidlertid meget hurtig vise dennes Upaalidelighed. Noget er ganske urigtigt, andet kun halvt sandt. Det er navnlig gjennem et kort Udsyn over de danske Johanniterklostre (Korsbrødreklostre) og deres Forhold til Kongemagten, at man vinder frem til denne Erkjendelse.

Spørgsmaalet om, hvem der har skaffet Johanniterne Indpas i Danmark, er endnu ikke fuldt løst. Almindelig antages dog, at de ere sendte herop fra Frankrig af den landflygtige Ærkebiskop Eskil. De tidligste Spor af dem vise sig omkring Aar 1164. Kort efter fik de fast Fodfæste i Landet, idet Valdemar den Store af en Del af sit Arvegods grundlagde Antvorskov Kloster. Dette senere saa berømte Kloster turde saaledes være det ældste Johanniterbo i Norden². Efterhaanden kom der andre Korsbrødreklostre til, men hvem der er disses Stiftere, er ukjendt. Kun om Dueholm vides, at det skyldte Børglumbispen Svend sin Tilblivelse (omtr. Aar

¹ O. Staggemeier: Jordebog for Nyborg Købstad, 2. Del [1893] S. 8.

² Hans Olrik: Valdemarstidens Kirkemagt og Kongedømme [1895]. S. 75 og 201.

1370)¹. Dueholm var det sidste virkelige, danske Johanniterkloster. Medens Stifteren af det ældste Korsbrødre kloster her i Landet altsaa er en Konge, grunder 200 Aar senere en Biskop det yngste Kloster.

Dette er et Forhold, som sikkert fortjener Opmærksomhed. Thi det svarer ret nøie til, hvad man ved en almindelig Betragtning af de danske Klostre og deres Grundlæggere ofte vil iagttage: at naar en ny Munkeorden dukker op, er det hyppigst Kongemagten, som tager den under sin Beskyttelse og skænker den dens første eller et af dens første Klostre, medens Æren for den paagjældende Munkeordens videre Udbredelse særlig tilkommer Adel eller Geistlighed. For at nævne Exempler er det Dronning Margrethe, der paatænker, og Erik af Pommern, der grundlægger det første Birgittinerkloster (Maribo) i Danmark², hvorimod Adelsmænd ca. 1420 stifte det andet og sidste (Máriager)³. Erik af Pommern bragte Karmeliterordenen til Danmark og oprettede Aar 1410 dens første Kloster, i Landskrona, og 1430 et Kloster i Helsingør⁴. Det er derimod en Ridder, som senest ca. 1420 testamenterer Karmeliterordenen en Grund i Skjelskør til et Kloster⁵, en Ridder, som 1464 skænker Grunde til (den senere opgivne) Indretning af et Karmeliterkloster i Ny-

¹ Denne Angivelse findes i en Supplik fra Klosteret med paveelig Resolution af $\frac{3}{4}$ 1445. I Vatikaner-Arkivet.

² Aarb. f. nord. Oldkynd. 1890, S. 267 fig.; se ogsaa Kr. Erslev: Erik af Pommern [1901], S. 141.

³ Aarb. f. nord. Oldkynd. 1890, S. 284 fig.; se ogsaa Trap: Danmark. 3. Udg. IV S. 850.

⁴ Kr. Erslev: Erik af Pommern, S. 143.

⁵ Den paagjældende Ridder var ifl. en Pavebulle af $\frac{19}{5}$ 1423 (i Vatikaner-Arkivet) Anders Olufsen Saltensee af Tystofte (V. Flakkebjærg Hrd.). Han levede endnu 1401 (Trap: Danmark, 3. Udg. II S. 722), men 1423 var han død. Pave Martin V befalede ved nævnte Bulle Roskildebispen at stadfæste Skjelskør Karmeliterkloster. Saaledes maa den gængse Angivelse (hentet fra Chr. Pedersens danske Skrifter, udg. ved C. Brandt, V S. 486), at Erik af Pommern har grundlagt dette Kloster Aar 1418, være urigtig.

borg¹, og Biskopper, som overlade en Kirke i Sæby og et Kapel i Aarhus til Karmeliterordenen til derved at grunde Klostre². Ved Benediktiner- og Cistercienserklostrene synes lignende Forhold at gjøre sig gjældende. Selvfølgelig er der Undtagelser fra denne Regel (saaledes navnlig indenfor Dominikaner- og Franciskanerordenen) som fra enhver Regel. Men om man ogsaa af den Grund ikke vilde tillægge den sønderlig Vægt, bestyrke Fortællingen om Dronning Margrethes Kloster-Grundlæggelse gjør den i hvert Fald ikke.

Heller ikke erholder Traditionen nogen Støtte, naar man undersøger, hvilken Yndest de danske Konger og Dronninger — fraregnet Antvorskov Klosters Grundlægger, Valdemar den Store — iøvrigt have vist Johanniterordenen. Den er yderlig ringe. Ingen Konge eller Dronning har valgt sit sidste Hvilested i en Johanniterkirke, medens de fleste andre Munkeordeners Kirker have optaget et eller flere kongelige Lig indenfor deres Mure. Og dog vare i alt Fald to af Johanniterkirkerne, Antvorskov og St. Hans i Odense, meget anselige. Fremdeles have danske Konger og Dronninger — atter Vald. den Store fraregnet — saa godt som aldrig skænket Johanniterklostrene Jordegods, Penge eller andre Herligheder, hvad Tilfældet derimod er ved næsten samtlige andre Munkeordener. Dette kan udtales med en ikke ringe Grad af Sikkerhed. Thi der foreligger et omfattende Arkivmateriale vedrørende i hvert Fald fire af Landets Korsbrødrekløstre³.

¹ W. Møllerup: Bille-Ættens Historie [1888], S. 183 (hvor 1465 maa være en Trykfeil for 1464).

² En Supplik med pavelig Resolution af ²⁴/₁₀ 1475 nævner, at Børglumbispen Jep Friis (1453—86) har skænket St. Marie Kirke i »Steby« til derved at grunde et Karmeliterkloster. Ifl. en Supplik med pavelig Resolution af ³/₉ 1482 var det Aarhusbispen Jens Iversen (1449—82), der oprettede et Karmeliterkloster ved St. Jørgens Kapel i Aarhus. Begge i Vatikaner-Arkivet.

³ Antvorskov: Mange Originaldokumenter og en vistnok i 2. Halvdel af 16. Aarh. nedskreven Registrant over Hovedmassen af Klosterets Arkiv (Ældste d. Archivreg. IV S. 57—274). Dueholm:

Naar Regenter nævnes i Forbindelse med disse Johanniterstiftelser, er det næsten uden Undtagelse i Dombreve, Mageskiftebreve eller i Dokumenter, hvorved de stadfæste Klostrenes Privilegier. End ikke dette sidste kan imidlertid opfattes som Tegn paa særlig kongelig Naade. Munkene maatte ved Tronskifterne have deres Rettigheder confirmerede, men denne Akt kostede sikkert Penge — ganske som naar Paverne stadfæstede Klostrenes Privilegier.

Skulde man specielt udtale sig om Kongemagtens Optræden overfor Johanniterordenen i det 14. Aarh., da det foregivne Nyborg-Kloster skulde være grundlagt, maatte det snarest hedde, at der imellem dem har bestaaet et til Tider ret spændt Forhold. Under Erik Menved fandt Johanniterne sig endog beføiede til at klage til Paven, fordi Kongen havde sækulariseret deres Gods, undertiden ligefrem inddraget af det og befalet Klostrene at svare Afgifter som kongelige Lensmænd. Med Vald. Atterdag oprandt vel noget lysere Tider for Korsbrødrene, idet Kongen stadfæstede deres gamle Privilegier. Men Ordenen var vedblivende i Pungenød. Den havde faaet et Knæk, som den aldrig ret forvandt. Med det 14. Aarh.'s Slutning var dens egentlige Betydning imidlertid ogsaa væsentligst forbi¹.

Efter det her udviklede vilde det da kun daarlig passe ind i Billedet. af Johanniterordenen, om Dron. Margrethe virkelig havde skænket den et nyt Kloster. Der synes

Brevbog, udg. af O. Nielsen [1872] og en Registrant fra 1591 (Ældste d. Archivreg. III S. 171—206). Viborg St. Hans Kloster: Registrant fra 1574 (Æld. d. Archivreg. II S. 361—92; se ogsaa IV S. 268—74). Odense St. Hans Kloster: Register over Klosterets Breve, fra 1558, trykt i Vedel Simonsen: Bidrag til Odense Bys Hist. II Bd. 2. H. S. 98—113. Excerpter af nu tabte Arkivsager, ved Vedel Simonsen, benyttede af C. Paludan-Müller i Bogen »Om St. Hans Kloster i Odense« [1831].

¹ Se nærmere L. Moltesen: De avignonske Pavers Forhold til Danmark [1896], S. 131 fig. Jvfr. ogsaa Hist. Tidsskr. 4. R. V S. 428 fig.

imidlertid af anden Grund heller ikke at blive Plads til et saadant i Nyborg. Det nuværende Danmark har i sine 6 Stifter kun haft ialt 6 virkelige Johanniterklostre, eet i hvert Stift. Dette er næppe en Tilfældighed. Det betyder vistnok noget i Retning af, at disse Klostre stiftsvis foretog Indsamlinger og stiftsvis tillige virkede som Hospitaler — altsaa omtrent som Forholdet var ved Helligaandsklostrene. Et Johanniterkloster Nr. 2 i Fyens Stift, tilmed paa Fyens Land, hvor der i Forveien, i Odense, bestod et Kloster, var derfor overflødig. Endelig vilde heller ikke de tre Bygninger, Jesper Stampe udpeger som Klosteret, kunne repræsentere en saadan selvstændig Johanniterstiftelse. Blandt meget andet manglede her to saa væsentlige Led som Klosterkirken og Sygehuset.

Saaledes maa der da søges en anden Forklaring for Nyborg-Stenhuset. Løsningen vil findes i den vistnok i 2. Halvdel af 16. Aarh. nedskrevne Registrant over Antvorskov Klosters Breve. Her er der nemlig meddelt det hidtil upaaagtede Indhold af nogle Dokumenter vedrørende een eller maaske to Gaarde og Grunde i Nyborg, der angives at ligge »vesten for Præstegaarden og sønden Vor Frue Kirke« — altsaa just dér, hvor Stenhuset staaer¹. Disse Eiendomme vare en Tid lang paa Privathænder, men kom ved Midten af 15. Aarh. til Antvorskov Kloster. Og dette havde saa stedse nogle Munke boende i Nyborg.

Hertil reducerer i Virkeligheden Sagen om et Kloster i Nyborg sig. Det er denne lille Kjærne, som Traditionen efterhaanden lod voxe til, at Byen havde haft en selvstændig Johanniterstiftelse — ganske paa samme Maade, som Grangier eller andre Gaarde rundt om i Landet, der beboedes af en fra et nærliggende Kloster udsendt Munk, i Folkemunde senere udpegedes som virkelige Klostre.

Det nærmere om Eiendommene i Nyborg er ifølge Ant-

¹ Ældste danske Archivreg. IV S. 206. Jvfr. Nye dsk. Mag. VI S. 266—67.

vorskov-Registranten dette: I Aaret 1405 solgte Provsten i Assens Jens Findsen (Ulfeld) til Hr. Sten Basse, der mulig allerede dengang var Lensmand i Nyborg, en Gaard i Nyborg, som paa dette Tidspunkt en Oluf Orm iboede, og som laa i Søndergade mellem Præstegaarden og Jens Pedersen Lavindsfars Gaard. Samme Jens Lavindsfar skjødede 1421 sin Gaard til en Henrik Hincesen, og han overlod den Aaret efter til Sten Basse, der strax lod tage kgl. Dombrev paa den. Jens Lavindsfars Gaard siges at ligge »mod det vestre søndre Hjørne hos Frue Kirke«. 1427 stiftede Sten Basse »Gud til Lov og alle Sjæle til Salighed et evigt Vikarie i det søndre Kapel i Vor Frue Kirke i Nyborg, hvilket han selv lod bygge«. Til dette Kapel og Vikarie henlagde han de to Hovedgaarde i Skam Herred Rosendorp og Jersore, endvidere flere Bøndergaarde samt »en sin Gaard i Nyborg sønden hos fornævnte Kapel«. 4 Aar efter overlod Nyborg By Hr. Sten Basse en Gaard og Grund »liggende sønden hos Vor Frue Kirke fra Præstegaarden, og som strækker sig ret i Vester 55 Alen langt«¹, og samme Aar gav Byen ham Stadfæstelse paa nævnte Gaard og paa »Halvdelen af den Jord, som Byen selv købte af Jes Ipsen med Fortov, Indgang og fri Udgang fra Præstegaarden og ind til Strædet.« — For vedblivende at læse Brevene eller Brevuddragene om disse Grunde i Nyborg i kronologisk Orden maa man et Øieblik vende sig til Rigsarkivets Pergaments-Fascikel »Nyborg«. Heri opbevares to Breve, det ene fra 1432, hvorved efter middelalderlig Skik Kong Erik tildømte Sten Basse hans 4 Eienomme i Nyborg, deriblandt »en Gaard sønden Vor Frue Kirkegaard, som Hr. Sten af Henrik Hincesen købte«², det

¹ Fra Præstegaarden hen til Hjørnet af Adelgade er nu 45 Alen. Længdeforskjellen beroer væsentlig paa, at Adelgade i nyere Tid er bleven gjort bredere (se S. 141).

² De 3 andre Gaarde i Nyborg, som nævnes i dette Brev, vare blandt det Kjøbe- og Pantegods i Sjælland og Fyen, som Hr. Sten Basse 1446 tilskjødede Hr. Torben Bille. Det var disse 3 Gaarde, som Hr. Torben 1464 skænkede Karmeliterordenen til Oprettelsen af et Kloster i Nyborg (jvfr. S. 126—27).

andet fra 1436, hvorved Kongen paany og for sidste Gang tildømte Hr. Sten Eiendommene i Nyborg, deribl. den forannævnte Gaard »sønden næst Vor Frue Kirkegaard og vesten næst Præstegaarden, som han købte af Henrik Hincesen, og som Jess Pedersen (Lavindsfar) og Oluf Orm fordom iboede¹, og den halve Jord med, som han købte af Nyborg Borgere, og de havde købt af Niss Jepsen², fra Præstegaarden og ned til Skibsbroen«³. Endelig kommer, i Antvorskov-Registranten, et Uddrag af et Brev fra 1441, ved hvilket Sten Basse foruden alt sit Kjøbe- og Pantegods paa Fyen skænkede til Antvorskov Kloster »et Vikarie, som han havde stiftet til et Kapel i Vor Frue Kirke i Nyborg med en Gaard og Stenhus der sammesteds«⁴. Om denne Gave bevidnede Aar 1448 hans Enke, Fru Helene Bjørn, at den var ydet med hendes Samtykke⁵.

Som det vil sees, er i det kortfattede Brevudrag fra 1441 ikke nærmere angivet, hvor i Nyborg det Stenhus laa, som Antvorskov Kloster fik. Men hele Sammenhængen mellem dette Dokument og de foran anførte giver Vished for, at Talen er om Gaarden »sønden næst Vor Frue Kirke og vesten næst Præstegaarden« (Gaarden var jo indbefattet i det Vikarie-gods, som Sten Basse 1427 oprettede; og dette skænkede han 1441 til Antvorskov). Under Udtrykket i Brevet fra 1441 »en Gaard og Stenhus« skjuler sig utvivlsomt ogsaa »den halve Jord fra Præstegaarden ned til Skibsbroen«, som nævnes 1431 og 1436. Et andet Punkt kan derimod ikke ligesaa sikkert opklares, nemlig hvorvidt Stenhuset, som Antvorskov Kloster fik, var det samme som det Hus eller de to sammen-

¹ Brevene fra 1405 og 1421 lade Jens Lavindsfar og Oluf Orm bebo hver sit Hus. Mulig har Forholdet været det, at deres Huse have ligget i umiddelbar Fortsættelse af hinanden.

² Naar Niss Jepsen i Uddraget af Brevet fra 1431 kaldes Jes Ipsen, maa det vel bero paa en Feilskrift af Registrantens Affatter.

³ Kr. Erslev: Repertorium diplom. Nr. 6546 og 6813.

⁴ Ældste danske Archivregistr. IV S. 216.

⁵ Ældste danske Archivregistr. IV S. 217.

stødende Huse, hvori Oluf Orm og Jens Lavindsfar havde boet, eller det var et i Tiden mellem 1421 og 1441 paa dets eller disses Tomt nyopført Hus.

Iøvrigt indeholde de her nævnte Dokumenter et Par topografiske Oplysninger af Interesse just i denne Sammenhæng. For det første, at den nuværende Præstegaard har været Præstegaard allerede i det 15. Aarhundrede. Hvad Jesper Stampe fortæller Ole Worm, at den oprindelig har været en af Johanniterklosterets tre Bygninger, er saaledes ogsaa af denne Grund urigtigt¹. Huset er utvivlsomt bygget samtidig med Vor Frue Kirke, 3: ved Midten eller i Slutningen af 14. Aarh.², og ene med det Formaal at være Embedsbolig for Sognepræsten. Dernæst fremgaaer det af Brevet fra 1405, at det lille Stykke Stræde (nu kaldet Korsbrødregade), der fører mellem Vor Frue Kirke og Stenhuset med dets Fortsættelse, Præstegaarden, i Middelalderen kun betragtedes som yderste Ende af Søndergade (hvilket Navn nuv. Kongegade bar indtil Tiden omkring Aar 1600; se S. 142).

II. Stenhuset i Kloster-Eie. Beskrivelse af Bygningen.

Takket være Hr. Sten Basse kom Antvorskov altsaa 1441 i Besiddelse af et Stenhus i Nyborg, sandsynligvis selve den

¹ I en 19/8 1741 afholdt Taxationsforretning over Præstegaarden kaldes denne endnu »Korsbrødregaaard«. (Crone: Saml. til Nyborgs Hist., Prot. B S. 179).

² Af arkitektoniske Grunde er der saaledes næppe noget til Hinder for, at Vor Frue Kirke kan være opført paa Dron. Margrethes Tid. Et andet er, om Jesper Stampe har Ret, naar han (1623) siger, at Kirken »blev efter Løfte bygget af Dron. Margrethe, da hun havde overvundet Kong Albert« (Suhms Saml. I Bd. 1. H. S. 72). Den Omstændighed, at Kirken var indviet til Jomfru Maria, kunde dog nok tyde paa, at Dronningen havde vist den sin Interesse, idet det navnlig var Vor Frue Kirkerne, hun betænkte (se Kr. Erslev: Dron. Margrethe, S. 335). Ogsaa Dronningens Pilegrimsreise til Aachen (Hist. Tidsskr. 7. R. III S. 190 fig.) kunde tyde paa, at hun ikke har undladt at give sin Taknemmelighed mod Forsynet for mindeværdige Begivenheder et synligt Udtryk.

Bygning, der her er Gjenstand for Omtale. Formentlig har dette Stenhus saavel som det Jordegods paa Fyen, Hr. Sten skænkede Klosteret, skullet være et Slags Vederlag, fordi han havde udseet Antvorskov Kirke til sit sidste Hvilested¹.

Lange Tider er der næppe hengaaet, før Antvorskov sendte en eller et Par Munke herover. Men første Gang der høres om dem, er Aar 1457, da en »Pæder Hwith, Korssebrodher i Nyborgh« nævnes som Medudsteder af et Thingsvidne².

Sandsynligvis har der været dybereliggende Aarsager til Oprettelsen af denne fyenske Udliggerpost. Antvorskov havde Besiddelser i mange andre Kjøbstæder³; men dette medførte, saavidt vides, kun rent undtagelsesvis Indretning af lignende faste Stationer⁴. Det kan derfor heller ikke med fuld Sikkerhed angives, hvilken Opgave Munkene i Nyborg-Stenhuset havde. Snarest have de vel forvaltet en større eller mindre Del af Antvorskovs Eiendomme paa Fyen, mulig dog tillige gaaet Tiggergang (termineret). Paa en Virksomhed som Godsbestyrere kunde det bl. a. tyde, at Hr. Oluf, [Kors-]Broder i Nyborg, i Aaret 1463 handlede med en Dominikaner fra Odense om Jord ved Hundslev-Skovgaard i Bjærge Hrd.⁵ Thi denne Eiendom tilhørte Antvorskov, skænket det af Hr. Sten Basse. Fremdeles har en af Nyborg-Munkene været tituleret Forstander (eller efter Reformationen: Foged), hvad der turde vise, at vedkommende har indtaget en noget overordnet Stilling. Brevet, hvori denne Forstander nævnes, er fra 1530. Han hed Hans Lydriksen (eller Lydiksen), og

¹ Endnu i 2. Halvd. af 18. Aarh. fandtes Sten Basses Ligsten i Klosterkirken; tegnet af Søren Abildgaard (A. Petersen: Mindesmærker fra Antvorskov Klosterkirke [1859]. Jvfr. Kirkehist. Saml. 4. R. IV S. 40). Ved Kirkens Nedbrydning i Slutn. af 18. Aarh. er den formentlig blevet ødelagt.

² Rigsarkivet, Voss. Saml. Perg., Vindinge Hrd. Nr. 15. Hans vedhængende Segl er senere gaaet tabt.

³ Se navnlig Ældste d. Archivreg. IV S. 221, 234 og 236.

⁴ Se S. 134 Anm. 3.

⁵ Ældste d. Archivreg. IV S. 190.

Dokumentet, som han tilligemed Provst, Sognepræst og Vikariepræst i Nyborg o. a. udfærdigede, var en Vidisse paa to Privilegiebreve udstedte af Erik Menved og Christoffer II for Nyborg By¹. Endelig skal det i denne Sammenhæng anføres, at i en Liste over Udrustningen, som den fynske Adel Aar 1535 havde paataget sig, sattes »sancti Hans Gaard udi Nyborg og andet Gods, som ligger i Fyen«, til at stille 2 Heste (St. Hans Kloster i Odense skulde stille 4)². Hvad dette »andet Gods i Fyen« er, nævnes ikke; men det ligger nær at formode, at dermed just menes det Gods, som hørte under Nyborg Korsbrødregaard og bestyredes derfra³.

¹ Resens Atl., IV fol. 310. Jvfr. Erslev: Repertorium diplom., under Nr. 606. Hans Lydriksen nævnes efter Provst, Sognepræst og Vikariepræst. En Forstander for et virkeligt Johanniterkloster indtager derimod altid Rang langt foran Sognegeistligheden.

² Erslev-Møllerup: Danske Kancelliregistranter, S. 13.

³ Forholdene ved Nyborg Korsbrødregaard kunne da sikkert sammenstilles med, hvad der kjendes fra den nuværende Herregaard Svenstrup (Ramsø Hrd.). Den tilhørte indtil 1454, da den mageskiftedes til Roskildebispen, Antvorskov Kloster og styredes ved Munke udsendte fra Klosteret. 1311 nævnes »Gotsvinus comendator Svenstorp« (Pontoppidan: *Annales ecclesie danicæ*, II S. 104), 1339 »frater Jacobus previsor curie Swenstorp ordinis cruciferorum sancti Johannis« (Erslev: Repertorium diplom., Nr. 1839). — Endvidere skal det nævnes, at der i Fr. I's Registranter (udg. af Erslev-Møllerup) S. 120 findes følgende Brevuddrag fra Aaret 1526: »Mats Bertellssenn, Borger i Vedtle, fik Livsbrev paa en Fiskegaard ved hans Gaard i Vedtle, som Borgemester Ies Ollssenn havde i Værge, og paa en øde Jord, kaldet Korsbrødregaard, uden al Afgift«. Efter hele Sammenhængen maa det antages, at Korsbrødregaarden laa i Veile. Brevudraget siger vel, at det kun var en Jord, som hed saaledes, men Navnet synes at vise, at der paa den paagjældende Grund oprindelig har staaet en Gaard. Forholdet er da rimeligvis det, at efter Gaardens Nedrivelse er Betegnelsen Korsbrødregaard blevet overført paa Grunden. Om en Johannitergaard i Veile kjendes iøvrigt intet. Maaske har den tilhørt Antvorskov. Endelig synes den som et virkeligt Johanniterkloster stedse udpegede Korsbrødregaard i Lund ogsaa kun at have været en lignende skaansk Udliggerpost fra Antvorskov som Nyborg-Stenhuset for Fyens Vedkommende. Jeg opfatter nemlig denne

De her nævnte 4—5 Notitser om Nyborgs Johannitermunke repræsentere iøvrigt al vor direkte Viden om Korsbrødregaarden i den katolske Tid¹. Det ligger imidlertid i hele Forholdets Natur, at der heller ikke kunde ventes at være sønderligt historisk Stof. En saa ubetydelig og uselvstændig Stiftelse blev bl. a. ikke eller kun sjældent betænkt med Jordegods eller Penge, men just Skjøde- og Gavebreve ere ellers en af de væsentligste Kilder til Oplysning om Munkeboligerne.

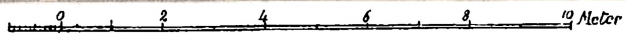
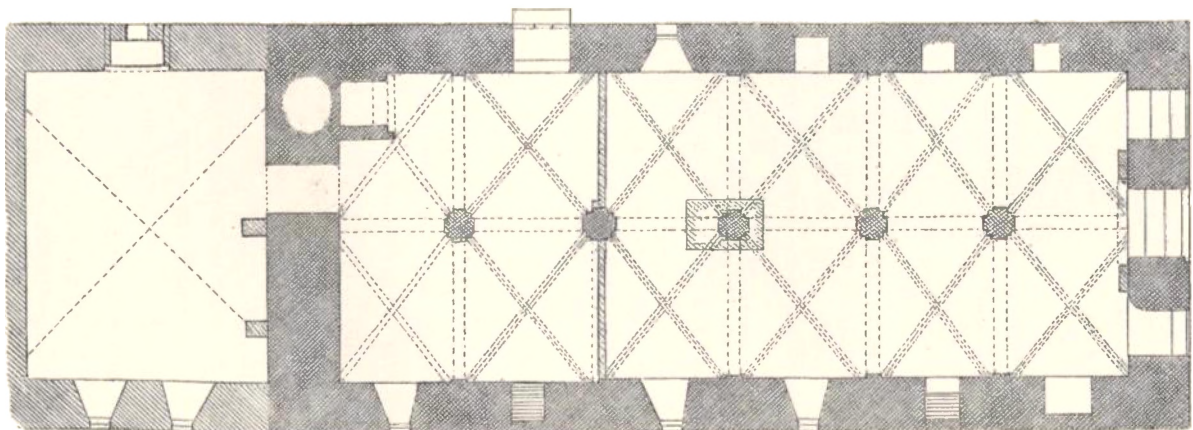
Hvor ringe Nyborg Korsbrødregaard har været i Sammenligning med de af et firfløiet Bygningskomplex og fritliggende Huse bestaaende Korsbrødreklostre, fremgaaer ikke mindre tydelig ved en Betragtning af selve Stenhuset.

Som nævnt er Huset endnu i de store Træk bevaret. Dets ydre Længde udgjør 18 M., Bredden knapt 8 M., og Murhøiden indtil Tagskjægget er ca. 8 M. Materialet er røde Munkesten lagte i Munkeskifte. Murtykkelsen er forneden 1 M., men aftager noget opefter, indtil omtrent det halve. Det bedst bevarede Parti er Kjældereren. Den strækker sig under hele Huset, dækket af ialt 12 Fag spidsbuede Krydshvælvinger, der ere ordnede i to Rækker og i Rummets Midte hvile paa 5 firkantede, murede Piller². Hvælvingerne

Korsbrødregaard som identisk med den »commendere gaard i Lund«, som Antvorskov Kloster eiede og tilligemed andet skaansk Gods 1496 mageskiftede til Povl Laxmand (Ældste d. Archivreg. IV S. 101). — Se iøvrigt J. v. Pflugk-Harttung: Die Anfänge des Johanniter Ordens in Deutschland [1899], S. 26 flg. og S. 59 flg., og samme Forf. i Zeitschrift für Kirchengeschichte, XX S. 1 flg. og S. 132 flg.

¹ I Ældste danske Archivregistraturer, IV S. 205, er der anført følgende Brevuddrag fra 1486: »Lauritz Friisz gaff siun moder Jordhed Perszdatter thennd jord wdenn for Nyeborg, som hans morfader Mattis Jennsøn thill forn gaff hannem; och for^{ne} Lauritz Friisz haffde sinn kost aff korszbredre ibidem paa nogenn tiid lannggh for for^{ne} jord.« Egentlig skulde dette vel betyde, at Lauritz Friis havde indgivet sig i Nyborg Korsbrødregaard, og maaske skal det virkelig opfattes saaledes. Men den Mulighed er ikke udelukket, at der er ment Antvorskov Kloster.

² Paa omstaaende Fig. 2—3 (Grundplan og Længdesnit af

M. P. Rodsch

Fig. 2-3.

ere byggede i een Støbning med Sidemurene. Ved Hvælvingsribberne er der den Eiendommelighed, at i det østligste Hvælvingspar er der kun en simpel firsidet Ribbe dannet af almindelige Munkesten. Derimod er der ved samtlige 10 andre Hvælvingsfag til Ribberne anvendt Profilsten med en frem-skydende let tilspidset Staf («Pærestaf»). Denne Vexlen i Ribbeformerne kunde betyde, at Forraadet af Profilsten er sluppet for tidlig op, mulig ogsaa, at det østligste Hvælvingspar noget senere er ommuret — thi den simple firsidede Ribbe turde gjennemgaaende være noget yngre end «Pærestafen». At Stenhuset derimod først paa et senere Tidspunkt skulde være forlænget med nævnte Hvælvingspar, synes Sidemurene bestemt at modsige. Iøvrigt er en saadan Vexlen indenfor Ribbeformerne i en og samme Bygning heller ikke ganske ualmindelig.

Kjælderens Gulv har rimeligvis fra først af kun været simpelt brolagt. Nu er Gulvet for Størstedelen af Beton; kun længst mod Ø. er der en uregelmæssig Brolægning af toppede Granitsten. Formentlig paa Grund af Terrænforholdene har Gulvet en ringe Stigning fra V. mod O., hvorfor Kjælderhøiden varierer noget, fra ca. 2,90 M. mod V. (maalt til Ribbernes Skjæringspunkt) til ca. 2,45 M. mod Ø.

Dagslyset er kun faldet sparsomt ind i Kjælderen gennem smaa Aabninger. Fra hvilken Kant Adgangen udefra har været til Kjælderen, sees ikke. Mulig har man endog kun indefra kunnet komme ned i den. I Stenhusets syd-østre Hjørne skal der nemlig ved en nylig Omlægning af Stueetagens Gulv være truffet en af store Tegl muret, kort Vindeltrappe, der i selve Murtykkelsen fører fra Stueetagen

Hjørnegaardens Kjælder, efter Opmaalinger af Arkitekt E. Schiødte) er Stenhusets Kjælder betegnet ved mørk Skræffing. Den lysere Skræffing angiver Kjælderen under den Aar 1650 opførte Tilbygning til Stenhusets Østende, den lyseste moderne Tilføielser. — En Tegning af Stenhusets Kjælder findes i Trap: Danmark, 3. Udg. III S. 608.

ned til Kjælderens Bund. En nærmere Undersøgelse af den er paa Grund af Forholdene for Tiden ikke mulig. Sikkert er den dog oprindelig. Deraf forklares maaske ogsaa, at den østlige Endemur, hvori Vindeltrappen gaaer, er noget tykkere end de tre andre Ydermure. Hvor Trappen har udmundet i Kjælderens, er der senere anbragt en tynd Skillemur. For hver Ende af denne sees et Murfremspring ind i Kjælderens, og i det ene sidde endnu Dørstabler.

De Nedgange til Kjælderens, som nu findes dels fra Adelgade gennem den vestlige Endemur, dels fra Gaardspladsen gennem den sydlige Sidemur, ere brudte senere. I det Hele har Tiden medført visse Forandringer i Kjælderens. De to østligste Hvælvingspar ere for knapt 20 Aar siden ved en tynd Mur afskildrede fra de fire vestligste, og om den midterste Hvælvingspille er der ført en Skorsten ned. Ligeledes er eller har der været brudt forskellige Lys- og Døraabninger, hvis Spor endnu sees paa Murens Udside. Endelig ere samtlige Murflader blevne dækkede med et Lag Kalkpuds.

Over Kjælderens rummer Stenhuset to Stokværk. Begge disse maa have haft fladt Loftsdække, men iøvrigt kan intet udtales om dem eller om Rum-Fordelingen. Det Hele er ændret i senere Tider. Af de oprindelige, spids- eller fladbuede Vinduesaabninger er der heller ikke tydelige Spor. Som det i det følgende skal sees, er Stenhuset ogsaa i Tidens Løb undergaaet Ommuringer og Reparationer, hvorved Ydermurens oprindelig regelrette Munkeskifte flere Steder er blevet noget forstyrret. Men i Hovedsagen ere Murene endnu lige op til Tagskjægget de middelalderlige.

Endog Stenhusets vestlige Gavltrekant har mulig i Midten oprindeligt Murværk. Er den bleven ommuret i Renæssance-tiden, da Kamtakkerne, hvormed Gavlen formentlig fra først af efter Tidens Stil har været afsluttet, bleve nedtagne og erstattede med en svungen Gavlkontur, saa har man i alt Fald delvis benyttet det gamle Materiale. Af den østlige

Gavl er derimod intet bevaret. Den borthuggedes, da Stenhuset ved Midten af det 17. Aarh. forlængedes mod Øst.

Hvad sluttelig Stenhusets Tagstol angaaer, gjøre de af Tiden mærkede Egetræs Spær med de dobbelte Sæt af Hanebjælker et særdeles gammelt Indtryk. Om ikke oprindelige hidrøre de i hvert Fald fra Renæssancetiden. Tagdækkets ældste, halvcirkeldannede Munketegl ere senere afløste af en yngre Form, fladere i Buen.

Til en nøie Datering af Stenhuset foreligger der, som det vil sees, ikke mange arkitektoniske Enkeltheder. Kjælderens spidsbuede Krydshvælvinger og Ribbestenene med den tilspidsede Staf ere de eneste Holdepunkter. Som finere Tidsmaalere due de dog ikke meget. De vise formentlig kun Bygningen opført i en ikke altfor sen Del af den gotiske Periode. Om Antvorskov Kloster strax efter 1441 har nyopført Stenhuset, eller — hvad der dog er det sandsynligste — det har benyttet det alt staaende Hus, og hvor meget ældre end 1441 dette i saa Fald er, det kan derfor ikke med Sikkerhed læses ud af Bygningen — ligesaa lidt som af Arkivalier.

Derimod fortælle Dokumenter, hvorledes Stenhusets umiddelbare Omgivelser have været i det 16. Aarh. I et strax nedenfor meddelt Brev fra 1551 tales om et »Træhus«, der stod op til Stenhuset, springende noget frem for det, og om en Have, der ligesom Træhuset hørte med til Korsbrødre-gaarden. Efter Forholdene er det utvivlsomt, at baade Træhus og Have laa ved Stenhusets Sydside — altsaa dér hvor senere Fløien fra 1614 opførtes. Det maa endvidere antages, at Haven eller en aaben Plads har strakt sig mellem Stenhuset og den middelalderlige Præstegaard. I det Hele har den nuværende tætte Bebyggelse af Kvarteret her ikke existeret i det 16. Aarh., ligesom ogsaa dets Udseende paa anden Maade har været forskjelligt. Adelgade, som nu er en af Nyborgs bredeste Gader, var i l. Halvdel af det 16. Aarh. et smalt Stræde — under Navn af Færgestræde — og til-

lige kortere, idet Fjorden skjød sig op omtrent til nuværende Skippergades Udløb i Adelgade. Hvor Færgestrædet endte mod Syd, begyndte Skibsbroen, der strakte sig i sydsydvestlig Retning mindst ned til Hovedvagten¹. Færgestrædet Vestside dannedes for største Delen af Johan Friis's Eiendom. Dette fremgaaer af et Laasebrev, som Kantsleren Aar 1548 lod tage over sit Jordegods paa Fyen; heri nævnes bl. a. »en Gaard i Nyborg, som rækker langs vester ud med Færgestrædet fra Adelgade (o: nuværende Kongegade) og til Gravene (Bygraven laa her i tænkt Fortsættelse mod V. af Skippergade) med to Stenbuse og Mure, som der paa stander«². Mod Ø. i Færgestrædet stod nærmest Kirken Korsbrødregaarden med dens Træhus og Have. Syd derfor har efter samtlige Topografers Udsagn ligget en Barfred (»to Loft høi, med en skjøn Kjælder under«), nævnt i et Dokument fra 1533³.

Denne Adelgadens (Færgestrædet) oprindelige Snæverhed maa man erindre for at forstaa Brevet fra 1551 vedrørende Korsbrødregaarden. Det var kort før Midten af det 16. Aarh., at Chr. III tog fat paa Ombygningen og Udvidelsen af Nyborg Slot. Al Passage over Bæltet hertil foregik fra Skibs-

¹ I 1872 fandtes her tydelige Spor af Bolværkspæle, Risfletninger og hele Rækker af store Sten. Ligeledes fremkom ved Gravning til en Kjælder under Gaarden paa Hjørnet af Adelgade og Østerboulevard en Del velbevarede Bolværkspæle (Fr. Crone: Saml. til Nyborg Kjøbstads, Fæstnings, Slots og Lehns Hist., Protokol A S. 19—20).

² Aktstykker til Oplysn. af Danm. indre Forhold i ældre Tid, udg. af Fyens Stifts lit. Selskab, 2. Del S. 165. — Denne Johan Friis' Eiendom i Nyborg er et meget karakteristisk Vidnesbyrd om Halv-Sandhederne i Jesper Stamps Beretning fra 1623. Han siger, at Johanniterklosteret har bestaaet af 3 Huse, Korsbrødregaarden i Midten og for Enderne Præstegaarden og Johan Friis's Eiendom. De 3 Gaarde ligge ganske rigtig i denne indbyrdes Stilling. Men at et Stræde skilte de to af dem, fortæller Præsten ikke, og i Johan Friis's Eiendom har der aldrig boet Munke.

³ Saml. til Fyens Hist. og Top. VII S. 306. — Om Begrebet Barfred se Danske Saml. II S. 55 flg. og Saml. til jydsk Hist. og Top. II S. 201 flg.

broen op gjennem Færgestrædet og mod Vest ud ad Søndergade. Denne sidste Gade har øiensynlig allerede i 16. Aarh. været ganske bred. Betegnelsen Adelgade (∴ Hovedgade), som den undertiden bar, saaledes i ovennævnte Laasebrev fra 1548 og i et Dokum. fra 1454¹, tyder i alt Fald derpaa. Hvad det derfor særlig gjaldt om af Hensyn til Trafikken, var at faa Færgestrædet gjort bredere. Et Paabud herom foreligger i et Brev, som Kongen Aar 1548 tilskrev sin Lensmand paa Nyborg Slot, Frands Brockenhuus:

»Sammeledes give Vi Dig tilkjende, hvorledes at Borgemester her udi Byen (Nyborg) skal have ladet bygge et Hus op udi det Stræde, som løber ned til Færgebroen, og der samme Stræde skulde saa bygges paa begge Sider, da blev det ikke vidt nok. Thi bede Vi Dig og ville, at Du handler med Borgemester, at samme Hus bliver nedbrudt, og at Du haver Tilsyn, at samme Stræde bliver saa vidt, at naar Vor Vei falder der frem med 100 Heste, 200 eller 300, at de da kunne have Rum der udi, naar de skulle skibes der for Byen. Og dersom Borgemester skal miste nogen af hans Jord og fanger der Skade af, da maatte Du paa Vore Vegne udlægge hannem nogen anden Jord i det Sted ved Avernakke Port og andetsteds, hvor vi den bedst ombære kunde. Og dersom samme Hus kan flyttes ind mod det Hus, som Sognepræsten haver bygt, saa at samme Stræde bliver vidt nok, da ere Vi dermed og tilfreds«².

Det næste kjendte Skridt til en Forbedring af Færgestrædets Udseende var Udfærdigelsen af foran berørte Brev fra 1551. Dette er bevaret i følgende Afskrift:

»Prior af Antvorskov fik Brev, som her efter følger.

Christianus 3.

»Vor Gunst tilforn. Vider, at Vi nu haver været her udi Vor Kjøbstad Nyborg og beseet den Befæstning, som her er gjort, saa forfare Vi, at den Gade, som gaaer ned til Skibsbroen, er for meget smal, saa at Vore Heste og hvis Vogne, som Vi have Behov til at føre Vort Gods op og ned til Skibsbroen med, naar Vor Vei falder her frem, ikke kunne vel komme omkring hverandre. Thi bede Vi Eder og ville, at I med det første lader afbryde det Træhus, staaer hos Eders Gaard ved samme Gade,

¹ Rigsarkivet. Voss. Saml. Perg., Nyborg Nr. 21.

² Danske Magazin, 4. R. II S. 85.

og lader det indflytte udi Gaarden, beder saa, at det ikke kommer ydermere at staa, end som Stenhuset det staaer, og at I desligeste indrømmer saa meget af Haven der hos Gaarden, saa at den ikke kommer heller ydermere at staa end lige ved Husene, paa det at Gaden kan blive bred nok. Her vider at rette Eder efter og lader det ingenlunde. Datum Nyborg alle Helgenes Dag Anno 1551«¹.

Kongebudet var altsaa stilet til Prioren i Antvorskov Kloster som Nyborg Korsbrødregaards rette Eier. Deri ligger et Hovedbevis for, at den her fremsatte Opfattelse af Stenhusets ældste Historie er rigtig. Som Antvorskov Kloster selv havde overlevet Reformationen og beholdt sin geistlige Styrelse — det sækulariseredes først Aar 1580 — saaledes vedbleve ogsaa dets i den katolske Tid erhvervede Eiendomme rundt om i Landet væsentligst at høre under det. Nu som tidligere havde det derfor en eller et Par Klosterfolk boende i Nyborg. I et Dokument fra 1560 nævnes dets Foged paa Korsbrødregaarden (se S. 144).

¹ Tegnelser over alle Lande, Bd. 3 fol. 442 b. — I Forbindelse med dette Brev maa nævnes følgende udaterede Brevuddrag i Antvorskov Kloster-Registrant (Ældste danske Archivreg. IV S. 227): »Itt widnne aff Nyborg bytinngh indhollandisz enn deell aff Korsør brødre dierisz gaardtz forthe war bleffuen vdlagdt thill att foruie Kongenns gade der vdj byenn med.« Brevet er i Registranten opført under Antvorskov Klosters Besiddelser i Korsør paa Grund af Navnet »Korsør brødre«. Men dette maa, som Registrantens Ud-giver rigtig har formodet, betegne »Korsbrødre« og Talen være om Nyborg Korsbrødregaard. En Kongensgade kjendes iøvrigt ikke i Korsør, og Dokumentets Udstedelse paa Nyborg Thing vilde ogsaa ellers være meningsløs. Udvidelsen af Nyborg Kongegade ved Hjælp af Korsbrødregaardens Fortov maa være foregaaet i 2. Halvdel af 16. Aarh. Derpaa tyder bl. a. Navnet Kongegade. Betegnelsen Søndergade forekommer bl. a. i Breve fra ²⁸/₁₀ 1551 og ⁷/₁₂ 1564 (Kancelliets Brevbøger) og i en Fortegnelse fra 1582 over Nyborg Kirkes Jordskyld og Gaarde i Nyborg (afskrevet i Fr. Crone: Saml. til Nyborg Kjøbstads Hist., Prot. A S. 409—12). 1669 kaldes Gaden Kongegade (Crone: Op. cit., Prot. A S. 50), ligesaa i Resens Atlas fra ca. 1677. Samtidig bruges dog i Nyborgs Skjøde- og Pantebog for Aaret 1677 (i Nyborg Bys Arkiv) Betegnelsen Søndergade.

III. Stenhuset som Toldergaard.

I Aaret 1560 indtraadte der en Forandring med Korsbrødregaarden.

Det var gjennemgaaende for alle de Klostre, som efter Reformationen bevarede deres geistlige Styrelse, at Abbederne eller Priorerne nu ved deres Udnævnelse maatte forpligte sig til at tjene Kongen og Riget efter yderste Evne. Dette vilde sige, at hver Gang lidt vanskelige eller ekstraordinære Forhold indtraf for Kronen, Pengemangel, Byggearbejder paa kongelige Slotte, Ankomst af fremmede Gesandtskaber osv., maatte Klostrene træde hjælpende til. Et saadant Tilfælde forelaa i Nyborg i Aaret 1560. Det var Ordningen af Toldvæsenet.

Tidligere havde Byfogeden ved Siden af sine andre Forretninger ogsaa passet Toldvæsenet — ganske som dette iøvrigt dengang var Tilfældet i næsten alle danske Kjøbstæder¹. Men efterhaanden som Storebælt blev mere almindelig Passage og Trafikken paa Nyborg tiltog, maatte Tilsynet med, at Tolden virkelig betaltes, skærpes. ¹⁶/₅ 1560 tilskrev Kongen sin Lensmand paa Nyborg Slot et Brev, hvori det bl. a. hedder: »Efterdi Vi forfare, at Byfogeden der udi Vor Kjøbstad Nyborg her til Dags haver oppebaaret Tolden af de Skibe, som løbe gennem Bælt, og ikke haver sønderlig Forstand derpaa, da have Vi nu tilskikket os elskelige Jørgen Vale at skulle paa Vore Vegne her efter oppebære Vor og Kronens Rettighed, som Os tilkommer af samme Skibe, som løbe gennem Bælt«².

Jørgen Vale havde hidtil været Toldskriver i Helsingør. Det gjaldt nu om at finde en passende Bolig i Nyborg til ham, helst i Nærheden af Skibsbroen. Dér laa imidlertid Korsbrødregaarden — Munkehuset, som Kongen til en vis Grad kunde disponere over. ⁸/₆ 1560 udgik saa følgende Brev:

¹ M. Mackeprang: Dansk Købstadstyrelse [1900], S. 240.

² Tegnelser over alle Lande, Bd. 6 fol. 270 b.

»Prior udi Antvorskov Kloster fik kgl. Mai.'s Brev, som her efter følger.

Frederik.

»Vor Gunst tilforn. Vider, at Vi haver forordineret og tilskikket en Tolder at skulle bo udi Vor Kjøbstad Nyborg og der paa Vore Vegne oppebære Vor og Kronens Told og Rettighed af de fremmede Skibe, som løbe gennem Bælt, og forfare, at der ikke skal være nogen beleilig Vaaning der udi Byen for Vor Tolder, som Vi hannem kunne udlægge, uden i Korsbrødregaard, som hører til Klosteret. Thi bede Vi Eder og ville, at I med det første tilskriver Eders Foged der udi Gaarden og hannem befaler, at han tilsteder fornævnte Vor Tolder der at have sin Værelse, efter som Vi ydermere have befalet Os elskelige Frants Brockenhuus, Vor Mand, Tjener og Embedsmand paa Vort Slot Nyborg, al Ting der om at skulle bestille. Her vider Eder efter at rette og lader det ingenlunde. Datum Favrholt den 8. Dag Juni Anno 1560«¹.

Brevets Ordlyd synes at vise, at Antvorskov Kloster ikke fuldstændig har maattet give Afkald paa Korsbrødregaarden, men at Toldembedsmand og Klosterfoged ere komne til at bo under fælles Tag. Et enkelt Forhold kunde imidlertid tyde i modsat Retning, nemlig en kgl. Ordre af $\frac{3}{7}$ 1578. Heri kaldes Gaarden »Toldergaarden udi Nyborg«, og i Anledning af, at denne da var noget forfalden, befalede Kongen sin Lensmand paa Nyborg Slot, at han »med det første lader bygge og forbedre Toldergaarden og den færdig gjøre med Tegl, Loft og Plankeværk og i andre Maade, efter som Behov gjøres og hvis I udi saa Maade paa fornævnte Gaard lader forbygge, at I det siden indskriver udi Eders Regnskab«². Havde Antvorskov Kloster paa det Tidspunkt været den rette Eier af Korsbrødregaarden, vilde Vedligeholdelsespligten naturligst have paahvilet det. Men maaske Kronen overtog Udgiften, fordi den havde en væsentlig Nytte af Stenhuset.

¹ Tegnelser over alle Lande, Bd. 6 fol. 281. — Man erindre her Jesper Stampes Beretning fra 1623: »det mellemste af Nyborgs 3 Klosterhuse gav Chr. III til en Toldergaard«. Det var altsaa Fr. II.

² Fyenske Tegnelser.

Tilfældigvis ere Nyborg Lensregnskaber just bevarede for Aaret 15⁷⁸/₇₉, saa at Korsbrødregaardens Reparation regnskabsmæssig kan dokumenteres. Blandt Udgiftsposter anføres følgende:

»Pending udgivet og bekostet paa Toldergaarden udi Nyborg, som var bygfalden, og efter kongl. Mai.'s Brev og Befaling er kjøbt til at forbedre den med Skjelning¹ paa Taget, Loftet at lade forbedre og andetsteds, hvor Behov gjordes, er bekostet der paa i dette Aar efter Regnskabs Lydelse:

Pending	146 ¹ / ₂ Dlr. 14 ¹ / ₂ β
Formuret og overhængt med Tag, er kommet der til:	
Mursten	2500
Tagsten	1500
Kalk	1 ¹ / ₂ Læster.

Item hvis som er beholdendes af Tømmer, Deller, Kalk, Mursten og Tagsten, som er indkjøbt for forskrevne Pending og ikke er forbygget dette Aar efter Regnskabs Lydelse, skal Laurids Skriver, Toldskriver udi Nyborg, fremdeles gjøre kongl. Mai. Regnskab for efter hans Kvittants's Lydelse².

Det er bl. a. denne ikke ubetydelige Reparation, som maa have i Erindring, naar man seer, at det oprindelig regelrette Munkeskifte i Stenhuset hist og her er forstyrret, og at Tagets gamle Hulsten ere forsvundne. Ikke usandsynligt stammer Egetræs Spærværket just fra denne Leilighed.

Navnet »Toldergaard«, som Stenhuset bærer baade i den kgl. Ordre af 1578 og i Lensmandens Regnskab, var imidlertid nu ikke den eneste officielle Betegnelse for det. I Bestallinger for Nyborgs Toldskrivere kaldes Stenhuset fremdeles Korsbrødregaarden. Og dette Navn træffes ikke een, men flere Gange, idet Byens Toldpersonale vexlede temmelig hurtig.

Jørgen Vale er rimeligvis død 1570. ²⁸/₁₂ d. A. blev Borgmester Peder Holst udnævnt til Tolder, men ¹⁰/₂ 1571 fik han Zorobabel Milich til Medhjælper (∴: Toldskriver). Af

¹ Ved Skjelning forstaaes Tagets udvendige Understrygning.

² Nyborg Lensregnskab fra Philippi-Jacobi Dag 1578 til Philippi-Jacobi Dag 1579. I Rigsarkivet.

disse to Toldere boede dog sikkert kun Milich i Korsbrødregaarden¹. Faa Aar efter fandt imidlertid Kongen, at »Tolderiet i Nyborg ikke er saa stort, at det er fornødent at gjøre nogen Bekostning paa 2 Toldere at holde«, og $11/3$ 1575 afskedigedes Zorobabel Milich. Men allerede 1577 gjenoprettedes Toldskriverembedet. I Bestallingen for Laurids Skriver (af $27/9$ 1577) hedder det, at han i Forening med Tolderen (Peder Holst) skulde varetage Toldregisteret, have 100 gamle Daler i aarlig Løn »og Bolig i Korsbrødregaarden i Nyborg, efter som andre Toldskrivere før ham haft haver«². Knap 3 Aar senere afløstes Laurids Skriver af Peder Skriver, i hvis Udnævnelse (dat. $1/5$ 1580) Bestemmelsen om de 100 Daler og Bolig i Korsbrødregaarden gjenfindes³.

Vi standse et Øieblik her ved 1580. I dette Aar blev Antvorskov Kloster sækulariseret og $7/8$ forlenet til Fred. II's Staldmester Peder Reedtz. For Nyborg Korsbrødregaard kom dette til at betyde, at den nu helt og holdent gik over i Kronens Eie. Det synes imidlertid ikke, at man har skjottet videre om det gamle Stenhus; thi endnu samme Aar besluttede man foreløbig at overlade det til en velmeriteret Nyborgenser. $24/7$ 1580 udfærdigede Fred. II fra Antvorskov et Brev, hvorefter Willum Ortmand »maa bekomme, nyde, bruge og besidde Toldergaarden i Nyborg kvit og fri uden al Husleie udi 10 samfulde Aar efter dette Brevs Dato at regne; dog saa, at han skal opholde og gjøre deraf Skat og anden baade kongelig og borgerlig Tynge lige med andre besiddende Borgere der smstds. Sammeledes skal han bygge og forbedre Gaarden og holde den ved god Hævd«³.

¹ Se Kancelliets Brevbøger under nævnte Datoer. $14/4$ 1571 udfærdigedes et Gavebrev til Milich paa alle de Tinfade, Tintallerkener, Bækkener, Lysestager og andet Messingtøi, Kjedler, Gryder og andet Kjøkkentøi, Dyner, Hoveddyner, Lagner og Sengklæder, Stole, Bænkedyner og Hynder samt de 3 Køer, 1 Oxe og 23 Sider Flæsk, som Jørgen Vale havde efterladt sig (Kancelliets Brevbøger). ² Kancelliets Brevbøger under nævnte Datoer.

³ Fyenske Registre.

Willum Ortmand er rimeligvis død, før de 10 Aar vare gaaede. Thi 1588 overdroges Toldergaarden paa ganske samme Vilkaar til Vintapperen Henrik de Ricke¹.

Ved ingen af disse Leiligheder forbeholdt Kronen sig udtrykkelig Ret til, at Nyborgs Toldskrivere fremdeles skulde have Bolig i Korsbrødregaarden. De faktiske Forhold vise imidlertid, at dette i alt Fald i de nærmeste Aar efter 1580 har været en stiltiende Overenskomst. ^{30/11} 1580, da foranævnte Toldskriver Peder Skriver avancerede til Tolder, fik Stedfortræderen, Hans Skriver, efter Sædvane anvist »Vaaning udi Korsbrødregaard«². Det samme staaer i Brevet, hvorved Christian Skriver ^{5/8} 1583 udnævntes til Toldskriver³. Dermed forsvinder imidlertid Bestemmelsen om Fribolig i Korsbrødregaarden. I de følgende Toldskriver-Bestallinger (saaledes for Jens Wiborg ^{25/3} 1589⁴, Hans Jørgensen ^{3/5} 1604, Berendt Pedersen ^{15/8} 1610 og Bjørn Markussen ^{28/6} 1612⁵) hedder det kun, at Lønnen er 50 gamle Daler om Aaret samt nogen Agerjord. Mulig betyder dette en stedfunden Forandring — Agerjorden nævnes ikke i Toldskriver-Bestallingerne indtil 1583 incl. Paa den anden Side maa det dog erindres, at Stenhuset endnu i Begyndelsen af det 17. Aarh. i officielle Dokumenter kaldtes Toldergaarden.

If. Eiler Brockenhuus' historiske Kalender-Antegnelser døde Henrik Vintapper (Henrik de Ricke) den 17. Mai 1600⁶. Dermed passer vel, at Nyborgs Borgmester 3 Ugersdagen efter fik kgl. Ordre om »at skulle lade tage Syn paa Toldergaarden der sammesteds, om den findes med Bygning og udi andre Maade saa noksom ved Magt holden, som det sig bør,

¹ Fyenske Registre, ^{22/11} 1588. I Præsten Christiern Bruns Optegnelser for Aarene 1572—91 nævnes 1584 »Henrik de Ricke, den Vintapper til Peder Skrivers Borgmesters« (Saml. til Fyens Hist. og Top. VII S. 274). ²⁻³ Fyenske Registre.

⁴ Bestallingen er trykt i Personalhist. Tidsskr. V S. 322.

⁵ Se Fyenske Registre under nævnte Datoer. Disse Bestallinger ere næsten ligelydende med Jens Wiborgs fra 1589.

⁶ Saml. til Fyens Hist. og Top. VI S. 439.

og sig med det førderligste (snarest) derom imod Hans Maiestæt erklære¹. Thi Kronen maatte jo nu efter Henrik Vintappers Død overtage det ledige Stenhus. Hvem dette i de nærmest følgende Aar har huset, om Toldskrivere eller andre, kan næppe oplyses. Først fra 1613 foreligger et nyt Dokument om Toldergaarden; og dette Aar blev ved Siden af 1441 og 1560 et Mærkeaar i Stenhusets Historie. Kronen solgte det da til Privateie. Siden 1613 har det stedse været i Privateie.

Skjødet, som er indført i Fyenske Registre, lyder saaledes:

»Anders Hansen, Rigens Skriver, fik Skjøde paa en Gaard udi Nyborg.

Christianus 4^{tus}.

»Gjøre alle vitterligt, at Vi naadigst haver solgt, skjødet og afhændet og nu med dette Vort aabne Brev sælger, skjøder og afhænder fra Os og Vore Efterkommere Konninger udi Danmark og Kronen og til Os elskelige Anders Hansen, Rigens Skriver, og hans Arvinger til evindelig Eiendom en Vor og Kronens Gaard og Grund, kaldes Toldergaarden, udi Vor Kjøbstad Nyborg liggende, med Huse, Bygning, Have og Gaardsrum udi sin Længelse og Bredelse, som den nu begreben og forefunden er, med samt trende Agre udi Nørremark og en liden øde Have udi Byen. Thi bepligter Vi Os og Vore Efterkommere Konninger udi Danmark og Kronen at fri. hjemle og fuldkommelig tilstaa fornævnte Anders Hansen og hans Arvinger fornævnte Gaard, Grund, Have og Agerjord med al dets rette Tilliggelse, som det nu forefindes, aldeles intet undtaget udi nogen Maade, for hver Mands Tiltale, som derpaa kan tale med Rette, og kjendes Vi og Vore Efterkommere Konninger udi Danmark og Kronen aldeles ingen ydermere Lod, Del, Ret eller Rettighed at have til eller udi fornævnte Gaard, Grund, Have og Agerjord eller nogen dets rette Tilliggelse efter denne Dag udi nogen Maade. Og dersom saa skete, at fornævnte Gaard, Grund, Have eller Agerjord eller nogen dets rette Tilliggelse blev fornævnte Anders Hansen eller hans Arvinger afvunden udi nogen Rettergang for stor Vanhjemmels Brøst Skyld, da bepligte Vi Os, Vore Efterkommere Konninger udi Danmark og Kronen at vederlægge fornævnte Anders Hansen eller hans Arvinger saa god en Gaard, Grund, Have og Agerjord igjen og saa vel beleiligt inden sex samfulde Uger der næst efter og holde det hannem og hans Arvinger skadesløst udi alle Maade. Givet Frederiksborg den 27. Mai Anno 1613«.

¹ Fyenske Registre.

IV. Stenhuset i Privateie. Tilbygningerne fra 1614 og 1650.

»Rigens Skriver« Anders Hansen med Tilnavn Scheffer tilhørte baade ved Fødsel og Giftermaal Magistratsfamilier. Faderen var »høi fornemme Mand« Hans Scheffer, Borgmester i Tønder. Hustruen, »den ædle og dydzirede Matrone« Kirsten Eriksdatter, var Datter af Raadmand i Nyborg Erik Engelbretson¹. Selv beklædte Anders Hansen ogsaa indtil sin Død et Raadmandsembede. Af hans Børn blev en Søn, Jakob, Rektor ved Byens Latinskole og senere Raadmand, medens Datteren Elisabeth ægtede Sognepræsten Mads Lerche og efter hans Død den bekjendte Eier af Raschenberg (Juelsberg) Claus Rasch, siden Politimester i Kjøbenhavn.

Det tør saaledes formodes, at Anders Hansen har været en velsitueret Mand. Et bestemt Vidnesbyrd i den Retning afgive i hvert Fald de store Byggeforetagender, han lod sætte i Gang strax efter at have erhvervet Korsbrødregaarden. Det er Anders Hansen, som reiste den to Stokværk høie Sidefløi langs med Adelgade i Aaret 1614.

I det 17. Aarh. gjaldt grundmurede Huse vel for at være de fornemste; men almindelig nøiedes endnu selv Folk af de høiere Stænder med de billigere Bindingsværkshuse. I Nyborg opførte saaledes baade Raadmand Gert tor Borch ved Aar 1600, Borgmester Mads Lerche 1601 og Raadmand Niels Boesen 1633 tømrede Bygninger. Anders Hansen vilde sikkert ogsaa have fulgt denne jævne Skik, om han ikke ved Korsbrødregaardens Teglstens-Ydermure havde følt sig bundet til Grundmur, for at nyt og gammelt udadtil kunde danne en harmonisk Enhed. Saa gik han da den i hine Tider ret usædvanlige Mellemsvei, at gjøre den nye Fløis Facade og Endegavl af Grundmur, men Gaardsiden af Bindingsværk.

Paa den grundmurede Forside anvendtes der næppe videre Dekoration. Det var Gavlene, som særlig vare Renæssancens Glansnumre. Derfor pyntede Anders Hansen dette Parti ved

¹ H. Mule Clausen: Ligprædiken over Elseb. Scheffer [1693], S. 12.

efter Tidens Skik at danne Gavlkonturen med ud- og indadsvungne Baand adskilte ved Gesimser og Horisontalbaand. Paa Gesimsernes Hjørner satte han korte, støtteagtig opstaaende Led, hvert med en Kugle paa Toppen, og Gavlen

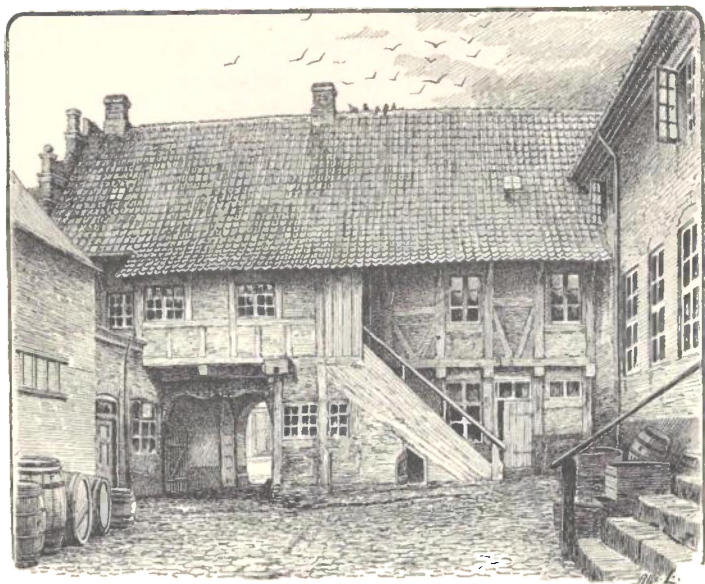

Fig. 4¹.

kronedes med en (senere nedtagen) lille Fronton, Høirenæssancens klassiske Motiv.

Ved Opførelsen af Bindingsværks-Bagsiden havde Anders Hansen to Veie at vælge imellem. Perioden nærmest omkring Aar 1600 betegner paa dette Punkt en Brydningstid i Konstruktionen. Oprindeligt anvendte man til Bindingsværks-huses Bagsider lodrette Stolper af saa store Længder, at de naaede helt gennem, fra Fod til Tag; og til disse Tømmerstokke fastgjorde man ved Kam og Nagler de forskellige

¹ Fig. 4 viser Bagsiden af Fløien fra 1614. Til høire i Billedet sees Stenhuset. Stentrappen hører til Tilbygningen fra 1650.

Etagers Loftsbjælker. Senere, da det bl. a. paa Grund af Skovenes Ødelæggelse frembød Vanskeligheder at skaffe saa lange Træer, nøiedes man med korte Stolper, for hvert Stokværk. Underste Stokværks Stolper indtappedes foroven i den vandrette Rem, medens andet Stokværks Stolper forneden indtappedes i Overgangsfoden; og de to Stokværks lodrette Stolper stilledes lige over hinanden, saa at der ikke fremkom nogen Udkrægning af andet Stokværk. Ved sidstnævnte Metode opnaaede man tillige at kunne lade Stueetagens Loftsbjælker fortsætte sig ud fra Muren, til Støtte for en Svale¹.

Anders Hansen valgte til sin Fløi en Bindingsværks-Bagside af den yngre Konstruktion. Dog stillede han ikke de to Stokværks Stolper lige over hinanden, men gav andet Stokværk stolpetykt Fremspring, og under Taget fæstedes udskaarne Knægte. Bagsiden blev saaledes ikke ulig en Forside paa Datidens Bindingsværkshuse. Men Raadmanden udnyttede endvidere Konstruktionen til Anbringelse af en Svale.

Hvorledes denne oprindelig har seet ud, giver den nuværende korte, lukkede Svale kun et ringe Billede af. Ydervæggen er i 18. Aarh. eller maaske endog noget senere helt omdannet, Enderne til begge Sider nedbrudte og Trappen indrettet. Som Svalen nu staaer, skiller den sig ikke meget fra de Svaler, der findes ved Bindingsværkshuse i Nyborg fra Tiden omkring Aar 1800. Anders Hansens Svale strakte sig derimod langs hele det øvre Stokværk. Som formentlig Vidnesbyrd derom seer man dels paa Stenhusets Gaardside, hvor Huset støder sammen med Fløien fra 1614, omtrent i Fortsættelse af Svaletaget en lodret nedgaaende Tilbygningslinie i Kalkpuds. Dels findes ved Anders Hansens Fløi i alle underste Stokværks Stolper Noter til Svaletivere (»Bjørne«)

¹ Se nærmere Chr. Axel Jensen, i Fra Arkiv og Museum, I S. 211 fig.; navnlig de to Figurer paa S. 212 og 213.

svarende til den svære, profilerede Bjørn, som endnu er bevaret ved Siden af Porten¹.

Ved Opførelsen af denne nye Fløj havde Anders Hansen givet sin Gaard den dobbelte Udstrækning. Man forstaaer derfor, at han har ønsket Erindringen herom bevaret og i den Anledning anbragt Indskrifttavler. Paa Forsiden af Huset sidder over Porten en firkantet Stenplade, hvorpaa sees gjen-givet et Skibsanker, Solen, Maanen, Anno 1614 og Navnet Anders Hanssøndt; foroven læses: »Dante deo invidia non est vis illa nec viæ«, nederst Bogstaverne W. A. G. M. G. F. S. Porthammeren mod Gaardsiden bærer Jesu Monogram, der- under: »Christvs porta salvtis« og nederst: 1614.

Disse Inscriptioner gjælde vel egentlig kun Fløien ud mod Adelgade. Men der er andre Træk ved Hjørnegaarden, som sikkert ogsaa skyldes Anders Hansen deres Tilblivelse.

Som tidligere nævnt var det formentlig Hensynet til Stenhuset, der lod ham bygge det nye Hus' Forside af Grundmur. Skulde Harmonien imidlertid gennemføres, maatte eet iøjnefaldende Forhold ændres: Stenhusets gotiske Gavl ud mod Adelgade. Der er næppe Tvivl om, at det er Anders Hansen, som har ombygget denne Stenhusets Gavl i Renæssancestil, saa meget mindre som den paa det nøieste svarer til Gavlen paa Fløien fra 1614. Konturen er den samme. Her gjenfindes Gesimserne og Horisontalbaandene, Frontonen og de støtteagtig opskydende Led; kun disses Kugler mangle nu. Om Raadmanden ogsaa har ændret Stenhusets østlige Gavl, kan ikke siges. Den nedbrødes 1650, da Stenhuset forlængedes. Endvidere hidrøre Rester af nogle fladbuede Vinduesaabninger, som sees paa Stenhusets Sydside og Vestgavl i Stueetagen, ogsaa fra Beg. af 17. Aarh.

Mindre Sikkerhed er der derimod for, at det var Anders Hansen, som har paabygget Eiendommen et nu forsvundet Kar-naptaarn. Dette stod paa Stenhusets Nordside, tæt ved Vest-

¹ Jeg skylder cand. Chr. Axel Jensen Tak for denne Oplysning.

enden. Som en firkantet Udbygning strakte det sig op forbi begge Husets Stokværk, afsluttet foroven i et spiralformet Spir. Om dets Sider løb en Altan¹. Taarnet forsvandt i 1850 af den høist mærkelige Grund, at det befandtes at være brandfarligt for Kirken, idet det ikke stod Sideskibets daværende sydvestlige Mur tilstrækkelig fjærnt. Eieren erholdt i Godtgjørelse for Nedbrydningen 600 Rdlr. af Kirken².

Hjørnegaardens indre Udstyrelse tør formodes at have svaret til dens Ydre. Men herom vidstes intet nærmere, før et lille Fund 1899 tilfældig gjordes i Stenhuset. Ved Om-lægning af 1. Sals Gulv i Husets vestlige Ende saaes det, at Bjælkerne, hvorpaa Gulvbrædderne her hvilede, bare malede Dekorationer (Fig. 5—6). En Undersøgelse, Nationalmuseet lod foretage ved Kunstmaler Alfr. Larsen, gav følgende Resultat. De dekorerede Bjælker, som hidtil havde ligget skjulte mellem 1. Sals Gulv og Stueetagens gibsede Loft, have oprindelig været synlige nedenfra, idet Gibsloftet først i en senere Tid var indskudt. Bjælkerne have baaret Loftet i Stueetagen over en Sal med hele Husets Bredde og med en Længde af mindst 8 M. — kun over en saa lang Strækning blev Gulvet nemlig opbrudt. Men dette Gulv repræsenterede ikke de oprindelige Loftsbrædder; de have sikkert været malede paa Undersiden.

De dekorerede Bjælker, 10 i Tal, ligge med en indbyrdes Afstand af ca. 0,60 M. paa tværs gennem Huset. Med Undtagelse af den yderste mod V., der støtter sig til Husets Gavlmur og saaledes kun har een Side fri til Dekoration, og

¹ Ifl. Personalhist. Tidsskr. IV S. 37 foreligger der en Tegning af Hjørnegaarden fra Aar 1749, paa hvilken Karnaptaarnet sees.

² Fr. Crone: Saml. til Nyborgs Hist., Protokol A S. 431. Aar 1655 nævnes, saavidt vides første Gang, en Mur om Vor Frue Kirkegaard. Et Stykke af denne Mur gik mellem Kirketaarnets sydvestl. Hjørne og Stenhuset; tæt op til dette var der i Muren en Indgang fra Gaden til Kirken og Præstegaarden. Murpartiet mellem Taarnet og Stenhuset forsvandt 1805, bortliciteret ¹⁶/₇ d. A. til Nedbrydning og Bortførsel for 24 Rdlr. (Crone: Saml. til Nyborgs Hist., Prot. B S. 109 og 112).

maaske ogsaa den yderste mod Ø., bære de Maling paa begge Sider. Desuden maa samtlige Bjælker antages at være dekorerede paa Undersiden. Da Stueetagens Gibsloft imidlertid ikke turde fjernes, kunde Undersøgelsen ikke strækkes hertil.

Bjælkerne ere af Fyr. Herpaa ere Dekorationerne udførte med Oliefarve. Hvor der i Forveien har været Revner i Træet, har man paalimet lange, i Kanterne udfloede Lærredsstrimler, som ere lagte over med Spartelfarve til lidt ned ad Træet for at frembringe den glattest mulige Overflade.

Fig. 5—6.

Dekorationerne bestaa af langstrakte Felter adskilte ved korte kvadratiske. Disse sidste vise i gul og brun Farve forskjelligartede Hoveder, af Engle, Kvinder med fyldige Kinder eller Øreflipper, Løver osv. I de lange Felter er der paa lys blaalig Grund malet kækt svungne Plantemotiver, hvorimellem Englehoveder, Fugle, Blomster og Frugter i broget Blanding. Den hele Dekoration er rig paa Afvexling; Farverne staa, fordi de saa længe have været skærmede mod Lys og Støv, særdeles friskt¹. Efter Stilen at dømme ere Dekorationerne udførte i Begyndelsen af 17. Aarh. Der er saaledes næppe Tvivl om, at vi atter her møde et Værk af Raadmand Anders Hansen. Salen med dette pyntelige

¹ Se Indberetning af Alfr. Larsen, i Nationalmuseets Arkiv, og Nyborg Avis 23/12 1899.

Loftsdække og med Karnaptaarnet mod Kirkesiden har da utvivlsomt været Husets »øverste Stue«¹. Paa en af Væggene her er der iøvrigt fremdraget Maling vistnok som Rest af en med Loftet samtidig Vægdekoration².

Desværre have Loftsbjælkerne efter endt Undersøgelse igjen maattet tildækkes. Derved ere de dog beskyttede mod Undergang. Opdagelsen af disse Bjælker var iøvrigt saa meget interessantere, som der fra Renæssancetiden i Forveien kun kjendtes eet dekoreret Bjælkeloft af tilsvarende Art i Danmark, nemlig i den nu saa heldig rekonstruerede Panelstue fra Aar 1602, i Aalborgs historiske Museum³.

Raadmand Anders Hansen døde i Aaret 1626. Hjørnegaarden stod imidlertid da i en saadan Skikkelse, at den Menneskealdre igjennem kunde afgive passende Bolig for Byens Magistratspersoner og høiere Borgerstand. Eet Punkt var der kun, som Raadmanden ikke havde naaet eller ikke havde skjøttet om: at bebygge den aabne Plads mellem Stenhusets Østende og Præstegaarden. Dette blev en senere Eier, Borgmester Jens Madsen, forbeholdt.

Jens Madsen kom i Besiddelse af Hjørnegaarden 1647⁴. Tre Aar efter tog han fat paa Byggeriet. Den Opgave, der her var stillet ham, frembød ikke meget af Interesse, idet det kun dreiede sig om et lille Stykke Hus paa en ikke meget iøinefaldende Plads. Som Anders Hansen følte han sig dog forpligtet til at lade Nybygningens Forside bedst

¹ Det er til denne Stue, at Traditionen henlægger Karl X Gustavs Raadslagning med Erik Dahlberg og Generalerne om Troppeoverførelsen til Laaland over Isen.

² Gjennem Skiftedokumenter kunde der mulig erholdes Oplysning om Fordelingen og den indre Udstyrelse af Værelserne i Hjørnegaarden. Nyborg Skifte væsenssager fra 1664—1841 opbevares i Provinsarkivet for Fyen. i Odense. Forskjellige Forsøg paa at erholde en efter Forholdene nogenlunde bekvem Adgang til disse have dog ikke ført til noget Resultat.

³ Chr. Axel Jensen: Haandværkerforeningens Panelstuer i Aalborg Museum, i Saml. til jydsk Hist. og Top., 3. R. III S. 39 flg.

⁴ Fr. Crone, i Nationaltidende ¹²/₁₁ 1884 (Morgen).

mulig falde i Stil med Stenhuset. Derfor anvendte han Grundmur — selvfølgelig smaa Sten — og gav det nye Parti samme Murhøide og Tagreisning som Stenhuset. Da Forsiden skulde gaa fra Hjørne af Stenhus til Hjørne af Præstegaard, men da disse ikke laa i Høide med hinanden, kom den nye Mur til at danne en stump Vinkel med Stenhusets Nordside. Mellem 1. og 2. Stokværks Vinduer anbragte Borgmesteren i store Bogstaver og Tal af Jærn sit Navn og Aarst. 1650.

Ogsaa ved Tilbygningens Gaardside fulgte han For-gængerens Exempel. Den reistes altsaa af Bindingsværk, men glat, lige op og ned, uden nogensomhelst Forsiring, ret et Udtryk for den just nu begyndende Dekadence i Bindingsværket. Ogsaa Tagstolen gjordes simplere, Fyrretræs Spær med et enkelt Sæt Hanebjælker. Det eneste, som gav Tilbygningen et vist Præg af Velstand, var Kjælderen, som dog kun anbragtes under den vestlige Halvdel, umiddelbart op til Stenhusets. Den har til Overdække een stor, lavspændt Krydshvælving (se Plan og Længdesnit Fig. 2-3). Gjennem den tykke Munkestensmur, der skilte de to Kjældre, brødes en Døraabning, ligesom ogsaa 1. og 2. Stokværk i Stenhus og Tilbygning sattes i indbyrdes Forbindelse. Derimod borthuggedes Stenhusets Gavltrekant helt. Skulde det være til Minde om den, at Tilbygningens Gavl ind mod Præstegaarden er prydet med Kamtakker, ret som tilhørte den Gotikken?

Jens Madsen blev 1666 forflyttet til Odense. Efter ham eiedes Hjørnegaarden indtil 1703 ligeledes af Borgmestre, først Laurids Jørgensen, senere Tønne Madsen og Mads Rosenberg. Af de følgende Besiddere ere kun faa mere kjendte. Gaarden selv regnedes længe til de herskabeligste i Nyborg. I et Taxationsdokument fra 1682 over Eiendommene i Byen¹ er Hjørnegaarden sat til 720 Rd. (deraf Bygningen 630, Grunden 90). Paa dette Tidspunkt vare kun 6 Steder smstds. høiere taxerede, det høiest taxerede til 1100 Rd.

¹ Det opbevares i Rigsarkivet.